

рактизуються різним рівнем економічної ефективності виробництва. При чому, як показали проведені дослідження, в межах високорозвинених індустріальних територій ефективно виділяється п'ять кластерів: високоприбуткових, середньоприбуткових, недостатньо прибуткових, низькоприбуткових та неприбуткових територій.

Для уточнення рівня економічної ефективності промислового виробництва, на досліджуваних територіях доцільно провести додаткову оцінку зазначених показників у розрізі окремих міст, індустріальних поселень тощо. Методика проведення такого дослідження повністю збігається із попередньою. На її основі виділяються групи міських поселень за попередньо охарактеризованими рівнями прибутковості (5 кластерів), що суттєво доповнює попередні дослідження. Подібний аналіз можна застосовувати також й на рівні окремих промислових підприємств.

Дещо інша інтерпретація даних кластеризації за методом нейромереж Кохонена характерна для старопромислових районів та районів з невисоким рівнем індустріального освоєння. По-перше, як показали проведені дослідження, в межах подібних районів виділяються чотири кластери: високоприбуткових, середньоприбуткових, низькоприбуткових та неприбуткових територій. Це пояснюється формуванням значно меншого рівня поширення економічної ефективності виробництва, обумовленого застарілими технологіями, недостатнім забезпеченням сировинними, трудовими, енергетичними ресурсами, а також ринковими та комерційними механізмами функціонування.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Запропонована нами методика оцінки економічної ефективності розміщення промислових підприємств базу-

ється на передовому досвіді вітчизняної і зарубіжної школи економічної і соціальної географії та теорії регіональної економіки. Її апробація на прикладі промислових агломерацій України дала позитивні результати та підтвердила пізнавальну цінність запропонованих підходів [1]. Застосування даної методики для оцінки економічної ефективності розміщення промислових та непромислових видів діяльності може стати ефективним засобом оцінки прибутковості розміщення різних підприємств та господарюючих суб'єктів та слугуватиме підвищенню ефективності функціонування промислових підприємств на основі оптимального використання переваг місцезнаходження на території.

1. Гладкий О.В. Наукові основи суспільно-географічних досліджень промислових агломерацій: Монографія / Гладкий О.В. ; [за ред. С.І. Іщука] ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К.: ВГЛ "Обрії", 2008. – 360 с. 2. Ішук С.І. Територіально-виробничі комплекси і економічне районування / С.І. Ішук. – К.: Українсько-Фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1996. – 244 с. 3. Мезенцев К.В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: Монографія / Мезенцев К.В. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2005. – 253 с. 4. Пат. 41038 Україна, МПК (2009) G 06 F 17/00. Спосіб використання інформаційного середовища під час розроблення проектно-конструкторської документації для будівництва промислового підприємства в умовах промислової агломерації / Гладкий О.В.; винахідник і власник Гладкий Олександр Віталійович. – № u 2009 00579; заявл. 26.01.2009; опубл. 27.04.2009, Бюл. № 8. 5. Пилипенко І.В. Принципиальное различие в концепциях промышленных кластеров и территориально-производственных комплексов / Пилипенко И.В. // Вестник Московского университета. Серия 5. География. – 2004. – № 5. – С. 3-9. 6. Портер М. Конкуренция: Учебн. пособие. / Портер М. – СПб., Вильямс, 2000. – 495 с. 7. Fujita M. Economics of Agglomeration: cities, industrial location and regional growth. / Fujita M., Thisse J.-F. – Cambridge, Cambridge University Press, 2004. – 466 p.

Надійшла до редколегії 10.09.2009

УДК 911.3:711.1.25

Д. Мальчикова, канд. геогр. наук

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ГЕОПЛАНУВАННЯ СІЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ

Запропоновано концептуальну схему геопланування сільського регіону. Визначено специфічні риси сільської місцевості, які зумовлюють особливості геопланування сільської місцевості. Виділено найбільш важливі моменти, які потребують обов'язкового врахування під час геопланування сільського регіону. Показано, що багатofункціональність сільської місцевості є базисом для створення механізмів оптимізації її територіальної структури і підвищення рівня життя сільських жителів шляхом науково обґрунтованого геопланування.

The conceptual scheme of geoplanning of rural region is presented. The specific features of rural areas that cause particular of geoplanning of rural areas are determined. The most important points that require mandatory account during of geoplanning of rural areas are highlighted. Shown, that multifunction of rural areas is the basis for the establishment of mechanisms to optimize its territorial structures and raise the living standards of rural population by evidence of geoplanning.

Постановка проблеми. Відновлення на загальнодержавному рівні довгострокових програм господарського та територіального розвитку спричинило відродження територіального планування як особливого засобу підвищення ефективності регіональної політики в державі. Визначальну роль при цьому відіграло прийняття ряду законодавчих актів, зокрема Закону України "Про планування та забудову територій", Закону України "Про Генеральну схему планування території України", Закону України "Про розвиток Національної екологічної мережі" та інших. Ці документи визначають територіальне планування як важливий інструмент забезпечення комплексного, збалансованого й цілісного розвитку держави, її регіонів, ефективного використання економічних, природних та інших ресурсів з урахуванням їх територіальних особливостей, усього різноманіття сучасних та перспективних потреб суспільства в контексті підвищення якості життя населення. Територіальне планування є незамінним для узгодження секторальних політик, загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів, подальшої інтеграції України до єдиного Європейського простору, інтенсифікації транскордонного співробітництва тощо.

Відзначимо, що швидкий (у історичному вимірі) перехід України від планової системи господарювання до ринкових відносин змінює фундамент, на якому існує теорія та методологія територіального планування. Тому виникає необхідність реформування теоретичних, концептуальних та методологічних засад, методичного інструментарію планування територій. Планування територій має міждисциплінарний характер і використовує розробки різних галузей науки і сфер людської діяльності – містобудування і районного планування, регіоналістики, урбаністики, ландшафтно-архітектури тощо. Разом з тим, планування територій різних типів, різного функціонального призначення зумовлює нерівнозначну участь спеціалістів різного профілю під час вирішення планувальних завдань.

Зважаючи на багатогранність форм і функцій, специфічні риси і фактори розвитку сільської місцевості (СМ), проаналізовані у [4, 5], її територіальне планування потребує особливої уваги саме географів, які можуть комплексно обґрунтувати планувальні рішення цього складного і одночасно ключового геопросторового об'єкту в межах України на якісно новому рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні надбання, отримані за період розробки регіональних проектів у період 1950 – 1980-х рр., становлять важливий фундамент для здійснення сучасного планування. Серед тих, хто формував концептуальні засади територіального планування ще у середині ХХ ст. М. Колосовський, М. Баранський, Є. Перчик, Ф. Лістенгерт, Г. Лаппо, Д. Богорад, В. Давидович, А. Ізраїлевич, В. Нудельман та багато інших фахівців-географів. Значний внесок у розвиток теорії та практики регіонального планування здійснили архітектори-урбаністи В. Владіміров, І. Фомін, Ю. Білоконь тощо. Більшість сучасних дослідників питань територіального планування, територіального менеджменту [1, 2, 6, 8] акцентують необхідність переходу до територіальних моделей вирішення геоecологічних проблем і завдань, пов'язаних зі збереженням еколого-соціально-економічної рівноваги. Дослідження в галузі районної планівки та комплексного геопланування СМ набули актуальності в основному протягом останніх двох десятиріч з огляду на панування протягом тривалого часу специфічної адміністративно-командної системи управління, яка відрізнялась обмеженими ідеологічними установками і жорсткими рамками щодо варіативності планувальних схем. Разом з тим, в працях Белоусова В., Маркова Є., Бутузової В., Таратинова В., Мусатова В., Сохнич А., Шищенко П. знаходимо дослідження окремих питань в галузі планування систем сільського розселення і регіонального проектування СМ і перші доробки в сфері комплексного територіального планування СМ (Нудельман В., Толчів О.).

Мета і завдання дослідження. Метою даної роботи є розробка концептуальної схеми геопланування сільського регіону в контексті визначених специфічних позиційних, ресурсних, соціально-економічних, екологічних та ментальних характеристик СМ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Географами накопичено багатий досвід, розроблено методологію та теоретичні основи територіального планування на макро-, мезо- та макрорівнях. На жаль, за сукупною дією факторів суб'єктивного та об'єктивного характерів, на сьогоднішній день це наукове надбання, в більшості випадків, є вченням для вузького кола географів-професіоналів, залишаючись, скоріше результатом "гри розуму", ніж суспільно-корисним конструктивним вмінням.

Перші розробки з територіального планування були присвячені (звичайно ж, згідно бачення планової економіки) раціональній територіальній організації промислових районів в контексті "прив'язки" до конкретних територій рішень центральних планових органів. Надалі системою територіального планування було охоплено всі без виключення території. Цей напрямок науково-практичної діяльності отримав назву районної планівки (планування). Головне завдання територіального планування в узагальненому вигляді в ті часи було сформульоване [7, с. 28] як "... планомірне використання переваг, об'єктивно закладених у територіальному поділі праці та регіональній інтеграції взаємопов'язаних елементів народного господарства, при врахуванні особливостей територіальної диференціації та поєднання природних, економічних та соціальних умов для вирішення головного соціально-економічного завдання кожного планового періоду". Сьогодні, коли територіальний підхід в Україні відіграє провідну, інтегративну роль у всій проблематиці народногосподарського розвитку, особливо актуальними є ідеї щодо необхідності переходу в регіональному плануванні від галузевого до комплексного територіального підходу. Такий підхід до територіального планування започатковано ще Д. Бого-

радом у 60-ті рр. минулого сторіччя. Саме він вперше ввів термін "конструктивна географія району", що відбиває глибину сутності цього специфічного виду науково-проектної діяльності, що спрямована на управління певними процесами регіонального розвитку і не втрачає своєї актуальності. Адже тепер територіальне планування в світі ототожнюється з управлінням зміною (перетворенням) середовища, тобто із суто географічним за змістом завданням зі створення раціонального культурного ландшафту.

Сучасне територіальне планування регіонів (ми пропонуємо називати його геоплануванням) спрямоване на просторову організацію соціально-економічних процесів, відношень і зв'язків, які у своїй сукупності визначають якість життєдіяльності суспільства в межах конкретної території. Зауважимо, що на початковому етапі реформ в Україні соціально-економічні, політичні й ідеологічні фактори зумовили не перебудову існуючої системи територіального планування, а її повне руйнування. Тим часом досвід економічно розвинутих країн переконливо свідчить, що поєднання методів планового регулювання й ринкових механізмів не тільки можливе, але і необхідне для того, щоб розвиток регіону відбувався згідно принципів еколого-соціально-економічної рівноваги.

З цих позицій можна представити нове бачення загальної концептуальної схеми геопланування сільського регіону в контексті відзначених специфічних рис сільської місцевості (рис.1).

Підкреслимо, що планування міст, урбанізованих зон та СМ мають специфічні цільові настанови і відмінності у підходах щодо організації території. Сільський регіон як об'єкт геопланування і сільське населення мають специфічні запити, потреби, що пояснюються такими рисами і факторами розвитку СМ:

- ✓ мала кількість регіональних центрів II-го рангу і посилені функції центральних місць 3-4 рангів;
- ✓ відносно низький рівень господарського навантаження;
- ✓ домінування руральних та напівруральних галузей;
- ✓ вирішальний вплив на територіальну організацію природного середовища;
- ✓ висока ролі природних ресурсів;
- ✓ консервація впливу історико-географічного чинника;
- ✓ специфіка еколого-географічної ситуації;
- ✓ своєрідність геодемографічної ситуації;
- ✓ характерний геопросторовий масштаб планування;
- ✓ невисока просторова диференціація рівнів антропогенно-техногенних навантажень.

Зауважимо також, що на різних рівнях територіальної організації – місцевому, регіональному, національному – окремі специфічні риси, які зумовлюють особливості геопланування СМ, проявляються і акцентуються по-різному.

Згадаємо, що комплексний розвиток сільських територій та розв'язання соціальних проблем на селі визначено однією зі стратегічних цілей державної аграрної політики [3], а розвиток української державності в будь-яких аспектах пов'язують саме з відродженням українського села. На наш погляд, вирішення цього ключового завдання неможливе без впровадження в практику планування сільських регіонів сучасних теорій та концепцій територіальної організації суспільства, природних каркасів екологічної безпеки територій, систем розселення, територіальних систем виробничої та соціальної інфраструктури, територіальних систем виробництва та обслуговування, територіальних рекреаційних систем, якості життя населення. Зміна уявлень про пріоритети територіального розвитку відобразилась активізацією екологічних досліджень і встановленням пріоритетів еколого-соціально-економічної рівноваги у

географії, регіональній економіці, містобудівній науці тощо. Сучасне суспільно-географічне бачення СМ дозволяє окреслювати її як багатофункціональні суспільні ландшафтні комплекси, утворені на основі взаємодії природної, соціальної та економічної складових, що характеризуються розташуванням за межами урбанізо-

ваних територій і наявністю специфічних ознак (чисельність, густота населення, види економічної діяльності). Геопланування сільських регіонів потребує розробки окремих методичних підходів, а покомпонентне планування такого складного суспільно-географічного об'єкту вже не задовольняє суспільні запити.

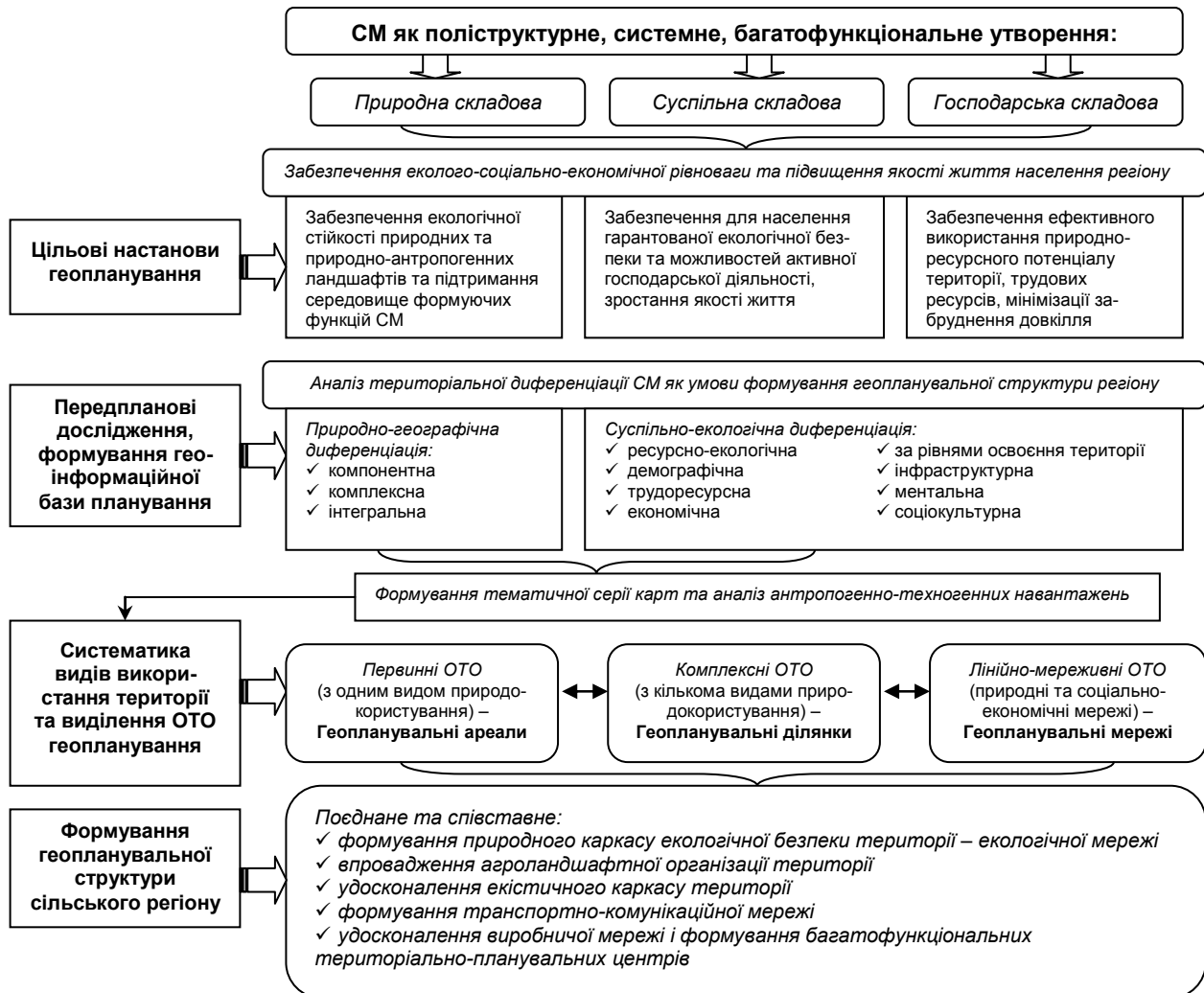

Рис.1. Концептуальна схема геопланування сільського регіону (розроблено автором)

Зрозуміло, що запропонована схема має певною мірою постановочний характер, разом з тим вона фіксує найбільш важливі моменти, які, на наш погляд, потребують обов'язкового врахування під час геопланування сільського регіону. Зокрема:

✓ Суспільно-географічні підходи геопланування акцентують органічне і раціональне поєднання природної та суспільної складових під час геопланування – наприклад, не можна планувати природний каркас екологічної безпеки без врахування наявного та перспективного каркасу техногенних навантажень.

✓ Формування регіональної екомережі – природного каркасу екологічної безпеки території – потрібно поєднувати з впровадженням у практику землекористування (перш за все сільськогосподарського) принципів агроландшафтної організації території. Сільськогосподарські землі складають близько 70 % території України, а разом з землями лісового фонду, сільською забудовою формують майже континуальну сільську місцевість країни. Це дозволяє акцентувати, що створення екологічних мереж (за такої специфіки землекористу-

вання) "в одиночку" не вирішить проблем екологічної безпеки території України – потрібна поєднана розбудова регіональної екомережі паралельно з агроландшафтною організацією сільської місцевості.

✓ Пріоритетність багатофункціонального розвитку сільської місцевості ставить перед геоплануванням окреме завдання – якнайповніше використовувати позиційні, природно-ресурсні, соціально-економічні, інфраструктурні та інші переваги окремих частин СМ і, відповідно, раціоналізувати територіальну структуру сільської місцевості на різних геопросторових рівнях – від локального до національного. З огляду на зацікавленість суспільства в якомого повнішому використанні просторового і природоресурсного потенціалу СМ, додамо, що саме її багатофункціональність є базисом для створення механізмів оптимізації територіальної структури сільської місцевості і підвищення рівня життя сільських жителів шляхом науково обґрунтованого геопланування.

Під час геопланування сільських регіонів необхідно також враховувати, що у просторово-часовому вимірі процес функціональної трансформації сільських посе-

лень, характерний для сучасного етапу сільського розвитку, відзначається розширенням частки різнофункціональних сіл (змішаного профілю) та несільськогосподарського профілю. Відповідно, традиційне сприйняття села як населеного пункту, що пов'язаний виключно з сільським господарством, все більше відходить від дійсності. Зростаюча частина сільського населення опиняється поза зоною сфери традиційного сільськогосподарського виробництва, а сільські населені пункти в соціально-економічному відношенні стають однією з форм найбільш ефективного комплексного освоєння ресурсів території. Показово, що цей процес не завжди корелюється зі зростанням розмірів сільських населених пунктів, а перспективними можуть ставати навіть села невеликого розміру.

Висновки і перспективи подальших розробок. Усвідомлення суспільними географами СМ як єдиного цілого, у всій багатогранності просторових форм і функцій дає можливість вивчення, типології, комплексного районування і геопланування цього складного і, одночасно, ключового геопросторового об'єкта в межах України на якісно новому рівні. Запропонована концептуальна схема геопланування сільського регіону акцентує перш за все органічне і раціональне поєднання природної та суспільної складових під час геоплану-

вання, засноване на ідеях еколог-соціально-економічної рівноваги. Ця схема має постановочний і пошуковий характер і потребує подальшої розробки, зокрема в частині систематики видів використання території, принципів і методів їх представлення як об'єктів картографування, підходів поєднання і співставлення елементів геопланувальної структури.

1. Білоконь Ю. М. Регіональне планування: теорія і практика / Ю. М. Білоконь – К.: Логос. 2003. – 246 с. 2. Боков В. А. Пространственно-временной анализ в территориальном менеджменте. Часть 1. Учеб. пособие / [Боков В. А., Тимченко И. Е., Черванев И. Г., Рудык А. Н.]. – Симферополь: СПД Барановский А. Э., 2005. – 184 с. 3. Закон України "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року" №2982-IV від 18 жовтня 2005 року. 4. Мальчикова Д. С. Геопланування сільської місцевості: особливості, проблеми, обмеження / Д. С. Мальчикова // Наук. зап. Вінниць. держ. пед. ун-ту імені М. Коцюбинського. Серія : Географія. – Вінниця, 2009. – Вип. 19. – С. 153-159. 5. Мальчикова Д. С. Суспільно-географічний аналіз функцій сільської місцевості / Д. С. Мальчикова // Часопис соціально-економічної географії. – 2009. – Вип. 6 (1). – С. 49-54. 6. Перцик Е. Н. Районная планировка (территориальное планирование): учеб. пособие для студ. вузов / Евгений Перцик. – М.: Гардарики, 2006. – 398 с. 7. Поповкин В. А. География и территориальное планирование / В. А. Поповкин // Современные проблемы географии: География и практика. – Л.: Наука, 1988. – С. 25-48. 8. Толпчиев О. Г. Планирование территории – сучасний напрям конструктивної географії / О. Г. Толпчиев // Український географічний журнал. – 2008. – №1. – С. 54-57.

Надійшла до редколегії 10.09.2009

ПРИКЛАДНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 911.3.

В. Білявська, студ., І. Запотоцька, канд. геогр. наук, С. Запотоцький, канд. геогр. наук

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РИНКУ ЗЕРНА В УКРАЇНІ

Розглянуто регіональні особливості розвитку зернового ринку в Україні. Проаналізовано основні показники ефективності функціонування сировинної ланки та кон'юнктури ринку зерна. Запропоновано головні аспекти реформування зернопродуктового ринку.

The regional features of corn market development are considered in Ukraine. The basic indexes of efficiency of functioning of raw material link and state of affairs of market of corn are analysed. The basic aspects of reformation of zernoproduktovogo market are offered.

Актуальність теми. Розвиток зернового господарства в Україні має надзвичайно важливе соціально-економічне та політичне значення для піднесення національної економіки, забезпечення продовольчої безпеки країни. Українське зерно завжди належало до конкурентоспроможних продуктів на світовому ринку.

Трансформація аграрного сектора економіки України зумовлює необхідність проведення комплексних наукових досліджень, спрямованих на вивчення суспільно-географічних особливостей формування ринку зерна в контексті ринкових умов. Саме необхідність вирішення проблем формування та ефективного функціонування ринку зерна, покращання його кон'юнктури, поглиблення експортної орієнтації галузі, забезпечення продовольчої безпеки визначає актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку теоретико-методологічних засад формування та розвитку ринку зерна зробили відомі вітчизняні вчені-економісти та суспільні географи: Г. Балабанов, В. Бойко, В. Власов, Т. Гайдук, П. Гайдуцький, М. Гладій, Б. Губський, С. Кваша, Ю. Кирилов, В. Ключан, М. Кучер, Н. Мезенцева, Я. Олійник, Б. Пасхавер, П. Саблук, В. Ситник, Л. Худолій, А. Фесина, О. Шпичак, В. Юрчишин та ін. Незважаючи на значну кількість та різноплановість досліджень, недостатньо вивченими залишаються питання формування та функціонування ринку зерна на регіональному рівні, основні тенденції розвитку.

Виклад основного матеріалу. Базовою ланкою функціонування зернового ринку України є сировинна, тобто виробництво різних видів зернових, що надходять на промислову переробку. Україна за останні 30 років отримувала понад 40 млн т зерна 14 разів, тобто в середньому через кожен рік, в 1989 і 1990 р. – 51,2 млн т., в 2008 рекордні 53,3 млн т. В 2009 році валовий збір зерна за попередніми підрахунками Держжостату склав 46 млн тонн, що на 13,7 % менше, ніж в 2008 році.

Статистичні дані засвідчують, що валові збори зернових за 1990-2008 роки були нестабільними й їхня динаміка прямо залежить від природно-кліматичних та погодних умов. Це підтверджується значними коливаннями врожайів: 1990 рік – 51,0 млн т, 1995 – 33,9; 2000 – 24,5; 2007 – 29,3, 2008 – 53,0 млн т. Підтвердженням впливу природного фактора є те, що у 2007 році валовий збір зернових становив 29,3 млн т, а в 2008-му зерна одержали 53,0 млн т, або в 1,8 раза більше, проте ніяких технологічних якісних змін не відбулося. Так, якщо в 1990 р. на 1 га посіву зернових вносилося 132 кг мінеральних добрив у діючій речовині, то в 1995 р. – всього 22 кг, в 2000 р. – 15, в 2007 – 50, в 2008 – 61 кг. Отже, валовий збір зернових у 2008 році порівняно з 1990-м був на 4,0 % більше, тоді як внесення мінеральних добрив на 1 га посіву зернових зменшилося у 2,6 рази, а органічних добрив – з 6,5 т до 0,5 т, або у 13 разів.

Такі коливання досить суттєві, що негативно впливає на розвиток усього аграрного ринку. Лише за період